

EUGENIJA ULČINAITĖ

JĖZUITAI IR PROVINCIJOS KULTŪRA
(Kai kurie jėzuitų veiklos aspektai puoselėjant
lietuvių kalbą ir kultūrą XVI–XVIII a.)*

Rengdamiesi įkurti Vilniuje katalikišką kolegiją, pirmą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, jėzuitai suvokė ypatingą savo vaidmenį šiame krašte: 1) kovoti su protestantiškosios reformacijos plitimu, pasitelkiant mokslą ir studijas ir 2) stiprinti katalikybės pozicijas Lietuvoje bei gretimuose kraštuose, steigiant misijas ir aiškinant paprastiems žmonėms svarbiausias katalikų tikėjimo tiesas jų gimtąja kalba. Jau 1564 m. rugpjūčio 18 d. čekų jėzuitas Baltazaras Hostounsky (1535–1600), dalyvavęs delegacijoje pas karalių Žygimantą Augustą dėl jėzuitų kolegijos Vilniuje įkūrimo, pranešė Jėzaus Draugijos generolui Diegui (Jokūbui) Laynezui: „Karalius turėtų įsteigti kolegiją didžiausiame Lietuvos mieste Vilniuje. <...> Tada atsidarytų kelias į Kiniją per Maskvos ir totorių žemes. Šis kelias būtų trumpesnis ir saugesnis už jūros kelius“¹.

Jėzuitų kolegijos Vilniuje įsteigimą pagreitino aktyvi Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus pozicija, jo derybos su Varmijos vyskupu Stanislovu Hozijumi, Lenkijos primu Janu Przerębskiu, popiežiaus nuncijumi Giovanni Francesco Commendone. Šių derybų rezultatas buvo minėto čekų jėzuito Hostounsky vizitas į Lietuvą. 1569 m. spalio 6 d., susipažinęs su realia situacija, Hostounsky į Romą rašė: „Visoje šiaurėje už Vilniaus nėra tokio miesto, kuris prilygtų Vilniui savo garsu ir kuriame taip patogų būtų gyventi žmonėms. Nuo jo netoli Maskva, Totorija, Švedija. Taip pat čia niekur nėra universiteto, net garsesnės mokyklos, nei daktarų, nei magistrų, kurie galėtų mokyti. Vilniuje, Lietuvoje ir jos kaimynystėje gyvena

* Straipsnis skaitytas LKMA XIX suvažiavime 2003 m. Šiaulių universitete.

¹ Jan Korewa, *Z dziejów diecezji Warmińskiej w XVI wieku*, Poznań, 1965, p. 11; Cf. Paulius Rabikauskas, „Pastangos įsteigti Vilniaus universitetą (1565–1570)“, in: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus Akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 7–12.

įvairių tautybių žmonės, kuriuos jėzuitai galėtų mokyti ir jų kultūrą kelti. Todėl geriau čia reikėtų steigti universitetą, o ne paprastą mokyklą“².

Jėzuitų viceprovinciolas Francisco Sunyer, papildydamas Hostounsky pranešimą, atskleidė tolesnius Jėzaus Draugijos tikslus: „Reikia taip pat neužmiršti, kad čia mums plačiai atsiveria durys į Maskvą, o iš jos per Totoriją galėsime pasiekti ir Kiniją. Be to, reikia neužmiršti Švedijos ir Livonijos: į šias šalis taip pat bus galima patekti, ir reikia prašyti Dievą, kad savo maloningąją akį atkreiptų į tas tautas“³.

Taigi humanitarinis švietimas ir misijinė veikla laikomi prioritetiniais jėzuitų veiklos tikslais. Tolesnė įvykių eiga tai patvirtino. 1570 m. spalio 15 d. pradėjo veikti Vilniaus jėzuitų kolegija. 1579 m. spalio 30 d. popiežius Grigalius XIII savo bule patvirtino Vilniaus akademijos, t. y. universiteto, įkūrimą (*Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*). Profesorius Paulius Rabikauskas yra išvalgiai pasakęs, kad „reikia skirti du dalykus: jėzuitų Vilniuje įkurdinimą ir universiteto įsteigimą“⁴. Kovai su Reformacija jėzuitams Lietuvoje būtų pakakę ir kolegijos (taip buvo daugelyje Europos kraštų), tuo tarpu universiteto Vilniuje įsteigimą lėmė vietinių didikų ir Bažnyčios hierarchų pastangos turėti Lietuvoje aukštąją mokyklą, prilygstančią Vakarų Europos universitetams. Šias pastangas galėjo skatinti ir noras sudaryti konkurenciją Krokuvos universitetui.

Organizuodami Vakarų Europoje savą mokymo sistemą, jėzuitai pasirinko formalų humanistinį metodą, kurį sudarė visų pirma klasikinių kalbų – lotynų, graikų, iš dalies hebrajų – studijos, skirtos mąstymo įgūdžių bei kūrybinių gebėjimų ugdymui⁵. Tipinį jėzuitų mokyklos, vadinamos kolegija, modelį sudarė vadinamosios humanitarinės studijos (*studia humaniora*), t. y. gramatikos, poetikos ir retorikos klasės. Per 5–7 metus (studijų trukmė įvairiais laikotarpiais keitėsi)⁶ studentai susipažindavo

² Stanisław Bednarski, „Geneza Akademii Wileńskiej“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i wskrzeszenia uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1, Wilno, 1929, p. 12.

³ *Ibid.*, p. 12–13.

⁴ Paulius Rabikauskas, „Lietuviškumo apraiškos Vilniaus Akademijoje“, in: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus Akademija ir Lietuvos jėzuitai*, sp. 248.

⁵ Bronisław Natoński, „Szkołnictwo jezuickie w dobie kontrreformacji“, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, Kraków, 1994, p. 35.

⁶ Cf. Ludwik Piechnik, SJ, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 2: *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym, 1983, p. 70–74.

su svarbiausiais antikos autorių kūriniiais, mokėsi juos analizuoti, imituoti ir jų pagrindu savarankiškai kurti kalbas, sveikinimus, dedikacijas, epigramas, epitafijas, panegirikas ir kitų žanrų kūrinius. Humanitarinių studijų žinios praversdavo aukštesnėje universitetinėje pakopoje, studijuojant filosofiją ir teologiją.

Universali humanitarinių studijų programa, tipiniai vadovėliai, aukštas dėstymo lygis leido senojo Vilniaus universiteto profesoriams bei studentams lygiavertiškai dalyvauti Vakarų Europos moksliniame, intelektualiniame gyvenime. Tai patvirtina Vilniaus universiteto profesorių Martyno Smigleckio (*Martinus Smiglecius, Marcin Smiglecki, 1562/64–1618*) „Logikos“ (*Logica Martini Smigleccii Societatis Jesu, I ed. Ingolstadtii 1618*), Žygimanto Liauksmino (*Sigismundus Lauxmin, 1596–1670*) „Retorikos“ (*Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae, I ed. Braunsbergae, 1648*), Alberto Kojalavičiaus-Vijūko (*Wojciech Kojalowicz Wiuk, 1609–1677*) „Lietuvos istorijos“ (*Historiae Lituaniae pars prior. Dantisci, 1650; pars altera. Antverpiae, 1669*), Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (*Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640*) „Lyrikos“ (*Lyricorum libri quatuor, I ed. Coloniae 1625*) populiarumas Vakarų Europoje, daugkartiniai jų veikalų leidimai⁷.

Taigi Vilniaus universitetas XVI–XVIII a. buvo neabejotinai reikšmingiausias LDK intelektualinio gyvenimo centras, per lotynų kalbą, Antikos ir Biblijos studijas įjungęs Lietuvą į krikščioniškąją Europos pasaulį.

Tačiau yra ir kitas senojo Vilniaus universiteto (akademijos) veiklos aspektas. Tai jo indėlis puoselėjant lietuvių kalbą, įtvirtinant ją viešajame gyvenime, leidžiant pirmąsias lietuviškas knygas.

1569 m. į Vilnių atvykę pirmieji jėzuitai labai greitai suvokė būtinybę mokėti vietinę – lietuvių kalbą. Visų pirma jos reikėjo tam, kad būtų galima platinti liaudyje katalikų tikėjimą, nes, kaip praneša savo ataskaitose patys jėzuitai ir popiežiaus legatai, tikėjimo būklė Lietuvoje esanti gana bloga: dauguma kaimo parapijų klebonų ir kunigų nemoka lietuviškai, klesti stambeldytės kultas bei apeigos⁸. Vietinės kalbos vartojimui pastoracijoje pritarė vienas aktyviausių jėzuitų kolegijos Vilniuje steigimo realizatorių,

⁷ Cf. Ludwik Piechnik SJ, „Związki kulturalne dawnej Akademii Wileńskiej z Zachodem w latach 1570–1773“, in: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybór artykułów*, Kraków, 1994, p. 115–130.

⁸ Stanisław Bednarski, „Geneza Akademiji Wileńskiej“, in: *Księga pamiątkowa <...> uniwersytetu Wileńskiego*, p. 3.

jėzuitų kunigas čekas Baltazaras Hostounsky (*Hostovinus*). 1569 m. gruodžio 10 d. laiške iš Vilniaus jis rašo: „Išsilavinę žmonės ir didikai vartoja lenkų kalbą, svetimtaučiai – vokiečių kalbą, valstiečiai – lietuvių kalbą, tad pagal jų kalbas reikia, kad būtų sakomi pamokslai. Tačiau lietuviškai reikės mokytis čia, vietoje, nes kitur tos kalbos išmokti negalima“⁹. Todėl nenuostabu, kad pirmiausia lietuvių kalbą išmoko ir ją vartojo pastoraciniame bei moksliniame darbe į Vilnių atvykę kitataučiai jėzuitai. Tai – teologijos profesorius portugalas Emanuelis (de) Vega (1553–1638), vokietis Petras Krimeris (miręs 1602), dirbęs lietuvių ir latvių pamokslininku, ispanas Antonijus Arijas (miręs 1591), mozūras Stanislovas Javoras (1627–1691), kuris „atklaus darbo dėka išmoko lietuvių kalbą, nors ir kaip ji buvo sunki“ (*linguam Lituanicam quamuis sat difficilem improbo labore addicit*)¹⁰, latvis Tomas Berentas (mirė 1683 II 25 Vilniuje), filosofijos ir teologijos profesorius, mokėjęs lenkų, vokiečių, lietuvių, latvių, estų, italų, prancūzų, graikų, hebrajų kalbas¹¹, mozūras Albertas Tilkovskis (1625–1695), matematikos profesorius, greta daugelio kitų kalbų mokėjęs ir lietuvių¹².

Tačiau jau nuo 1570 m. jėzuitų kataloguose nurodomi jėzuitai lietuviai. Pirmiausia tai vadinamieji „broliai pagalbininkai“ (*fratres coadiutores*): 1) Paulius Vaicekavičius (*Wicechowic, Woyciechowic*), gimęs apie 1547, į J. D. priimtas 1570.VIII.26, siuvėjas; 2) Stanislovas Svirys (*Swirzyc, Swircz*), gimęs apie 1550, į J. D. priimtas 1571.VI.12, virėjas; 3) Grigalius Jurgevičius (*Jurgiewicz*), gimęs apie 1544 m., į J. D. priimtas 1571 IX 18, kailių dirbėjas (*scit parare corea*)¹³.

Apie 1580 m. atsirado pirmieji lietuviai pamokslininkai. Tai – Vilniaus miestiečiai: Adomas, Jokūbo sūnus (*Jokubaitis, Jokubowicz*, apie 1554 m. Vilniuje – 1616.VI.19 Polocke), ir Jonas, Grigaliaus sūnus (*Ioannes Gregorii*,

⁹ Paulius Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai“, in: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvoos jėzuitai*, p. 99.

¹⁰ Joannes Poszakowski, *De viris illustribus Provinciae Lithuaniae*, VUB, RS (Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius), f. 83–47 (Mikrofilmas iš Krokuvos jėzuitų archyvo).

¹¹ ARSI (Archivum Romanum Societatis Iesu), *Necrologi*, Lith. 61, t. 2, f. 550. Krokuvos jėzuitų archyvas.

¹² ARSI, *Necrologi*, Lith. 62, t. 4, f. 158–165.

¹³ Paulius Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai“, in: *op. cit.*, p. 118.

Grigoraitis, Gregorowicz, apie 1551 m. Vilniuje – 1589.IX.30 Vilniuje), kurie sakė lietuviškus pamokslus Vilniaus akademijai priklausiusioje Šv. Jono bažnyčioje¹⁴.

1587 m. Vilniuje jau buvo 8 vietiniai jėzuitai lietuviai, o 1594–1600 m. pastoviai nurodomi 5–7 lietuvių pamokslininkai, Vilniaus gatvėse ir aikštėse aiškinę gyventojams krikščioniškojo tikėjimo pagrindus, dirbę misionieriais. Tarp jų minėtini: Jonas Kumelis (*Cumelis*, 1553–1585.V.17 Vilniuje), Jokūbas Laviškis (*Lawiszki, Lawinski, Lavinius*, 1557–1598.IV.27 Vilniuje), apie kurį jėzuitų kataloguose sakoma: „garsėjo nepaprasta lietuviška iškalba“ (*in Lithuanico idiomate rarae facundiae*, ARSI, Pol. 50, fol. 165 r.), Laurynas Manikevičius (*Manikowicz, Manicovius*), apie 1559 Kaune – apie 1607–1608 Vilniuje), dėjęs daug pastangų, kad nepasiturintys lietuviai jaunuoliai galėtų studijuoti popiežiaus seminarijoje Vilniuje (ARSI, Germ. 174, fol. 108 r.–v.)¹⁵.

Lietuviškai mokančių kunigų ir profesorių tolygiai daugėjo. Paulius Rabikauskas, išsamiai peržiūrėjęs Lietuvos jėzuitų provincijos katalogus Romoje (ARSI, Lith. 7, 8, 11 ir 13), nurodo, jog 1625 m. pavasarį iš 21 Vilniaus akademijoje dirbusių kunigų jėzuitų (čia įskaitomi profesoriai, pastoracinį ir administracinį darbą dirbantys ir tebestudijuojantys kunigai) 8 buvo *lituani*, 3 *samogitae*, taigi 52,5% bendro skaičiaus.

1633 m. jau buvo 31 kunigas, iš jų 11 buvo *lituani*, 2 *samogitae*, t. y. 42%.

1655 m., prieš pat rusų ir kazokų įsiveržimą į Vilnių, nurodyti 43 jėzuitai kunigai, iš jų 21 *lituanus*, 4 *samogitae*, t. y. 58% visų dirbančių kunigų. Rektoriumi tuo metu taip pat dirbo lietuvis Albertas Kojalavičius (Wawrzyniec Koiłowicz)¹⁶.

Trumpuosiuose jėzuitų kataloguose (*Catalogi breves*) nuo 1610 iki 1637 m. yra nurodyti 38 asmenys, pamokslininkai, sakę pamokslus lietuvių kalba (*concionator Lituanicus*) Vilniuje Šv. Jono bažnyčioje¹⁷. Tarp jų yra

¹⁴ *Žymūs Lietuvos jėzuitai (Iš Lietuvos jėzuitų istorijos, sąs. III)*, Valkenburgas, 1935, LNB RS (Lietuvos nacionalinė biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 47–305, p. 45; Paulius Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai“, in: *op. cit.*, p. 121.

¹⁵ Paulius Rabikauskas, *op. cit.*, p. 258.

¹⁶ Paulius Rabikauskas, „Lietuviškumo apraiškos Vilniaus Akademijoje“, in: *op. cit.*, p. 255–256.

¹⁷ Šio straipsnio autorė remiasi ARSI (Archivum Romanum Societatis Jesu) Lith. 6, Lith. 56, Lith. 57 katalogų fotokopijomis, kurios saugomos Krokuvos jėzuitų archyve. Nuo 1737 m. lietuvių pamokslininkas Šv. Jono bažnyčioje nebenurodomas.

ne vienas lietuvių raštijos kūrėjas, knygų lietuvių kalba autorius, giesmių ir maldų vertėjas į lietuvių kalbą.

Pirmiausia čia minėtinas Konstantinas Sirvydas (Szyrwid, Syrwid, apie 1579–1631.VIII.23 Vilniuje), filosofijos ir teologijos profesorius, 1611–1623 m. (su pertraukomis) lietuvis pamokslininkas Šv. Jono bažnyčioje, išleidęs „Trijų kalbų žodyną“ (*Dictionarium trium linguarum, in usum studiosae iuventutis*, I ed. apie 1620, vėliau: 1631, 1642, 1677, 1713), skirtą gramatikos, poetikos ir retorikos klasių studentams, kad lenkiškiems ir lotyniškiems žodžiams rastų ir lietuviškus atitikmenis (*vobis intra grammaticos cancellos desudantibus et ad politiozem literaturam aspirantibus*)¹⁸. Tai vienintelis spausdintas lietuvių kalbos žodynas iki XIX a. pabaigos.

K. Sirvydas išleido ir savo sakytų lietuviškų pamokslų rinkinį kartu su vertimu į lenkų kalbą: *Punkty Kazań od Adwentu aż do Postu Litewskim językiem z wytłumaczeniem na Polskie przez Księdza Konstantego Szyrwida* (Wilno, druk. Akad. S.I., 1629; t. 2, 1644). Kaip rodo pavadinimas, buvo spausdintas ne visas pamokslas, bet tik jo pagrindinės mintys – „punktai“. Lotyniškoje pratarėje Sirvydas pabrėžė, kad šia knyga norėjęs padėti lietuvių kalbos nemokantiems pamokslininkams, kuriuos ragina tos kalbos mokytis. Savo pamokslais Sirvydas stengėsi duoti gražios, vaizdingos kalbos pavyzdį, pateikti gyvosios liaudies kalbos posakių, o kartu parodyti, kad lietuvių kalba galima sukurti antikines retorines konstrukcijas, pasiekti retorinio įtaigumo.

Artimas K.Sirvydo bendradarbis buvo Jonas Jaknavičius (Jachnowicz, Jaknowicz, 1589–1668.IV.11 Vilniuje), filosofijos ir teologijos profesorius, 1627 m. paskirtas pamokslininku Šv. Jono bažnyčioje ir, atrodo, prisidėjęs prie K.Sirvydo pamokslų bei kitų jo veikalų parengimo. Yra dirbęs popiežiaus seminarijos (*alumnatus papalis, seminarium pontificum*) regentu, Kražių, Smolensko, Vilniaus kolegijų rektoriumi. 1637 m. išleido knygą *Ewangelię polskie i litewskie tak niedzielne iako y wszystkich swiąt*, kurios XVII–XIX a. išėjo daugiau nei 40 leidimų. J. Jaknavičiui priskiriama ir daugiau lietuviškų knygų, giesmių ir maldų vertimų, nors jų autorystė ir nėra įrodyta¹⁹.

¹⁸ *Dictionarium trium linguarum ... auctore Constantino Szyrwid, SJ, Vilnae, typis Academiae S.J., 1642: Ad studiosam iuventutem.*

¹⁹ Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, *Vilniaus Akademijos spaustuovės leidiniai (1576–1805). Bibliografija*, Vilnius, 1979, p. 73–74; Karol Estreicher, *Bibliografia Polska. Stulecia XV–XVIII*, t. 18, Kraków, 1901, p. 370.

Lietuvis jėzuitas Pranciškus Šrubauskis (Szrubowski, 1620–1680.VI.27 Kražiuose) išleido lietuvių kalba giesmyną (*Balsas širdies pas Wieszpati Diewą...* Wilniuje, 1679) ir pamokslų rinkinį (*Pamokslas krikscioniszkas trumpai iszgulditas ...* Wilniuje, apie 1679).

Lietuviškų mokyklinių dramų ir pamokslų yra parašęs Gabrielius Šimkevičius (Szymkiewicz, 1644.V.13–1709.I.10 Vilniuje). Kai kurios dramoms buvo vaidintos Kražių kolegijoje²⁰.

Reikia pažymėti, jog Jėzaus Draugijos vyresnybė dėjo daug pastangų, kad į akademinį bei pastoracinį darbą įtrauktų tuos žmones, kuriems lietuvių kalba buvo gimtoji, taip pat kad išmokytų lietuvių kalbos kitataučius. Tuo tikslu Vilniaus akademijoje buvo įsteigtos vadinamosios „akademijos“ (*academiae*) – užklasinio mokymo būreliai mokytis lietuvių, latvių ir estų kalbų. Tai naujovė, nenumatyta *Ratio studiorum* (1599) nuostatuose, tačiau, atrodo, įvesta reaguojant į laiko poreikius. Pirmą kartą apie tai sužinome iš Lietuvos provincijos vizitatoriaus Jono Argento (Joannes Argentus, Giovanni Argenti, 1561–1626) 1614 m. gegužės 5 d. memorialo, adresuoto kolegijų vyresniesiems. Jame sakoma: „Kadangi būtinos yra lietuvių, latvių ir estų kalbos, tai, jei atsiras kas nors, kas tas kalbas gerai moka, reikia įsteigti kokias nors tų kalbų pratybas“ (*Et quia tantopere necessaria est lingua Lituanica, Lotavica et Aestonica, si quando est aliquis, qui bene linguas illas teneat, aliquid exercitium instituat*)²¹. Generolo Mucijaus Vitelesco (*Mutius Vitelleschi*) 1621 m. sausio 2 d. memoriale apie lietuvių, latvių ir estų būrelius jau kalbama kaip apie veikiančius, pripažįstamas jų naudingumas, patariama tęsti bei skatinti jų veiklą: *Academias illas linguarum Livonicae, Estonicae et Lithuanicae a R. V. institutas, spero valde utiles futuras ad Dei gloriam cum salute multarum animarum procuranda. Quamobrem Reverentia Vestra pergat illas excitare et fovēre*²². Vilniaus akademijos vizitatoriai Mikalojus Lancicijus (*Nicolaus Lancicius*), Merkelis Šmelingas (*Melchior Schmelling*), Paulius Bohenas (*Paulus Bochen*), Adalbertas Boguševičius (*Adalbertus Bohuszewicz*) savo

²⁰ Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius, 1977, p. 140–144.

²¹ *Liber ordinationum*, VUB, RS, f 3–2382, 15. Plg. Eugenija Ulčīnaitė, „Necessaria est lingua Lituanica: Apie lietuvių kalbą Vilniaus universitete XVI a.“, *Kultūros barai*, 1978, Nr. 7, p. 54–57.

²² Ludwik Piechnik, SJ, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, Rzym, 1983, p. 212.

memorialuose ragina, kad „kunigai ir klierikai, mokantys lietuvių kalbą, refektorijuje pamokslus sakytų ne lenkiškai, bet lietuviškai“ (*Qui Lithuanicam linguam callent, in refectorio non Polonice, sed Lithuanice concionentur, tam magistri, quam scholastici*)²³.

Pažymėtinas Grigaliaus Šilo (*Gregorius Schill*) memorialas, kuriame sakoma: „Skundžiamasi kai kuriais [klierikais], kurie gėdijasi savo gimtosios kalbos ir refektorijuje labiau nori kalbėti lenkiškai negu gimtąja kalba. Juos reikia raginti vartoti savo tautos kalbą, kad tiek lietuviai, tiek žemaičiai, vokiečiai ar latviai gimtąja kalba sakytų jei ne visą pamokslą, tai bent jo dalį“ (*Querela est contra quosdam, quos maternae suae pudet linguae. Quare polonico quam nativo idiomate in refectorio dicere malunt. Monendi hi pro conservando usu linguae gentis suae, ut si non totas conciones, autem partem aliquam idiomate patrio dicant, sive illi sint Lituani, sive Samogitae, sive Germani, sive Livones*)²⁴.

Jėzaus Draugija dėjo daug pastangų organizuodama Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje misijinę veiklą ir plėsdama kolegijų tinklą.

Misijų pradžia Žemaitijoje laikomi 1576 metai, kai čia atvyko naujasis vyskupas Merkelis Giedraitis (*Melchior Giedroyc, Gedrotius*, apie 1536–1609). Jo pastangomis į Žemaitiją atvyko ir pastoracinį darbą dirbo jėzuitai: Mikalojus Sedkovskis (*Sedkovius*), Laurynas Mackevičius, Jurgis Bliudeckis, Motiejus Galminas, Merkelis Daugėla (*Dowgiato, Daugialo*)²⁵. Pastarasis, Konstantino Sirvydo bendramokslis, vienas pirmųjų Kražių kolegijos dėstytojų, dirbo Žemaitijoje iki pat savo mirties.

Reikšmingas čia buvo popiežiaus pasiuntinio italų jėzuito Antonijo Posevino (*Possevinus, 1534–1611*) vaidmuo. 1585 m. rugpjūčio mėn., grįždamas iš Estijos ir Latvijos, jis susitiko su Žemaičių vyskupu Merkeliu Giedraičiu. Vyskupas ta proga prašė Poseviną atsiųsti jam į Žemaitiją du kunigus jėzuitus. Posevinas savo ruožtu patarė, kad vyskupas pats atrinktų po porą gabesnių jaunuolių iš įvairių kaimų, iš viso 12 žmonių, ir juos siųstų studijuoti į Vilnių, į popiežiaus (*seminarium pontificum, alumnatus*

²³ *Liber memorialium relictorum in visitatione provincialium*, VUB, RS, f. 3–2388. Cituojama pagal: *Vilniaus Akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, parengė Eugenija Ulčinitė ir Algirdas Šidlauskas. Vilnius, 1987, p. 108.

²⁴ *Ibid.*, p. 132.

²⁵ *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579) / Visitatio Dioecesis Samogitiae (A.D. 1579)*, edit, in linguam Lithuanam transtulit et indicibus instruxit Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 1998, p. XII.

papalis) arba vyskupijos seminariją (*seminarium dioecesanum*). Kalbėta ir apie galimybę gabesnius jaunuolius siųsti studijuoti teologijos į Romą²⁶.

Humanistinį išsilavinimą Europos universitetuose gavęs Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis buvo ne tik svarbus Bažnyčios hierarchas, dvasinis ganytojas, bet ir politikas, kultūros veikėjas, mecenatas. Jo rezidencija Varniuose XVI a. tapo svarbiu kultūros centru, atitiko daugelio Europos didikų dvarų veiklos pobūdį. 1578 m. Varniuose apsigyveno lenkų kilmės istorikas Motiejus Strijkovskis (Maciej Strykowski, 1547–1586), kuris Giedraičio remiamas gavo žemuosius (akolito) šventimus, tapo Žemaičių vyskupijos kanauninku ir čia parašė vieną svarbiausių savo veikalų *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkich Rusi* (w Krolewcu, 1582); ši knyga laikoma pirmąja spausdinta Lietuvos istorija.

Vyskupo Giedraičio raginamas ir globojamas Žemaičių vyskupijos kanauninkas Mikalojus Daukša (1527–1538–1613) Vilniuje, Akademijos spaustuvėje, 1595 m. išleido ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos „Katekizmo“ vertimą iš lenkų kalbos – „Katekizmas, arba Mokslas kiekvienam krikščioniui privalus“, o 1599 m. toje pačioje spaustuvėje išspausdino lenkų jėzuitų Jokūbo Vujeko „Postilės“ vertimą „Postilla catholica“.

Norėdamas pasikviesti į Žemaitiją daugiau jėzuitų misionierių ir sudaryti jiems tinkamas gyvenimo sąlygas, vyskupas Giedraitis 1609 m. įsteigė „Žemaitijos misiją“ (*Missio Samogitica*). Po vyskupo mirties ji buvo perkelta į svarbų Žemaitijos administracinį centrą – Kražius ir tapo „Kražių misija“ (*Missio Crosensis*)²⁷. Fundatoriaus Žemaičių seniūno ir Lietuvos etmono Jono Karolio Chodkevičiaus dėka 1616 m. misija buvo reorganizuota į kolegiją su trimis privalomomis – gramatikos, poetikos ir retorikos klasėmis. Taigi Kražių jėzuitų kolegija, to meto literatūroje neretai vadinama *Collegium Chodkievicianum*, buvo antroji jėzuitų kolegija Lietuvoje po Vilniaus. 1649 m. buvo atidaryta Kauno jėzuitų kolegija (*Collegium Caunense*), 1655 m. – Pašiaušės kolegija (*Collegium Possaviense*), 1680 m. – Merkinės misija (*Missio Mercensis*), 1683 m. – Šeduvos misija (*Missio Szadoviensis*), nuo 1627 iki 1660 m. tai misija, tai rezidencija veikė Varniuose.

Kražių jėzuitų kolegija atliko svarbų vaidmenį stiprinant Žemaitijoje sielovados darbą, padedant įgyti išsilavinimą vietos jaunimui, įtvirtinant

²⁶ Paulius Rabikauskas, „Possevinas ir Vilniaus Akademija“, in: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus Akademija ir Lietuvos jėzuitai*, Vilnius, 2002, p. 194–195.

²⁷ Antanas Liuima, SJ, „Kražių kolegija“, in: *Kražiai*, Vilnius, Kaunas, 1993, p. 40.

krikščioniškąsias ir bendrąsias žmogiškas vertybes, puoselėjant vietinių kalbų vartojimą viešajame gyvenime.

Beveik visi Kražių kolegijos rektoriai buvo lietuviai arba žemaičiai: 1616–1619 ir 1644–1648 m. rektoriumi dirbo Jonas Jamelkauskas (*Jamielkowski*), 1631–1632 m. – Kristupas Timinskis, 1634–1644 m. – Jonas Jaknavičius (*Jachnowicz*), 1638–1641 m. – Adomas Sabaliauskas (*Sobolewski*), 1642–1643 ir 1653–1654 m. – Jokūbas Pazurkevičius (*Adam Pazurkiewicz*), 1648–1650 m. – Valentinas Kosinskis, 1658–1661 m. – Danielius Butvilas (*Butwilt*), 1661–1665 m. – Žygimantas Liauksminas (*Sigismundus Lauxmin*), 1665–1669 m. – Jonas Juknevičius (*Juchniewicz*), 1670–1673 m. – Pranciškus Šrubauskas (*Szrubowski*), 1694–1696 m. – Jeronimas Burba, 1697–1699 m. – Jonas Bielskis, 1700 m. – Juozapas Rimgaila²⁸. Nemažai iš Žemaitijos kilusių jaunuolių, baigusiu aukštuosius mokslus, vėliau dirbo retorikos, filosofijos, teologijos profesoriais Vilniaus akademijoje ir kitose jėzuitų kolegijose, tapo žymiais literatais, mokyklinių dramų autoriais, teatrinėms inscenizacijoms kūrėjais. Tarp jų minėtini: Jonas Chondzinskis (*Chądziński*), Valentinas Bialavičius (*Białowicz*), Danielius Butvilas (*Butwilt*), Kazimieras Daumantas (*Kazimierz Dowmont*), Stanislovas Serafinas Jagodynskis, Andrius Młodzianovskis (*Andrzej Młodzianowski*), Jonas Pošakovskis (*Joannes Poszakowski*), Dominykas Rudnickis, Gabrielius Šimkevičius (*Szymkiewicz*), Pranciškus Šrubauskis (*Franciscus Szrubowski*), Andrejus Zienevičius (*Andreas Zienewicz*).

Ne vienas iš čia minėtų asmenų dirbo misionieriumi, sakė pamokslus lietuvių ir žemaičių kalbomis (*Concionator Lithuanicus, Concionator Samogiticus*). Įdomios informacijos apie juos pateikia jėzuitų katalogai, nekrologai, kolegijų dienoraščiai, kiti šaltiniai²⁹. Štai sakoma, kad Mykolas Drignevičius (*Drygniewicz*, 1681–1729), lietuvis, baigęs filosofijos ir teologijos studijas, „ypač uoliai sakė liaudžiai lietuviškus pamokslus“ (*egit zelosum ad plebem Lituanicam concionatorem*); Mykolas Gerulskis (*Gierulski*, 1689–1742), žemaitis, baigęs filosofiją ir teologiją, dėstė tuos dalykus įvairiose kolegijose, tačiau, „turėdamas didelį lietuvių pamokslininko talentą“ (*talento concionandi Lituanice*), ėmė nuolatoti eiti šias pareigas; Kazimieras Ginkevičius (*Ginkiewicz*, 1682–1734), žemaitis, tiesiai iš noviciato buvo pasiųstas į Tilžę,

²⁸ ARSI, Lith. 6, Lith. 56, Lith. 57.

²⁹ Joannes Poszakowski, *De viris illustribus Provinciae Lithuania*, VUB, RS, f. 83–47; *Necrologi*, ARSI, Lith. 61, Lith. 62 (Krokuvos jėzuitų archyvas).

kur sakė lietuviškus pamokslus. „Jo gimtoji lietuvių kalba buvusi tokia graži, kad paprasti klausytojai jį po pamokslo tiesiog grobstyte grobstė“ (*sermo ejus in concionibus genuino Lituano tam suaviter in aures et corda illiteratorum auditorum influebat, ut post concionem e templo exeuntes inter se eum depraedicaret*); Pranciškus Kelpša (Kielpsz, 1689–1712), žemaitis, pasižymėjo ypatingu lietuvių pamokslininko talentu (*speciali dono concionandi linguam Litvanicam praeditus*) ir buvo vadinamas „lietuvių apaštalu“ (*apostolus Litvanicus*); Jurgis Smoloka (Georgius Smołok, 1680–1740), žemaitis, kunigas, poetas, rašęs lotynų kalba. Daug metų dirbo lietuvių pamokslininku Karaliaučiuje, Tilžėje, Kražiuose, Varniuose. Dėl nepaprasto iškalbingumo buvo vadinamas „lietuvių Auksaburniu“ (*aurei oris Litvanus Chrisostomus*).

Tokių asmenų būtų galima išvardyti labai daug, apie lietuvių pamokslininkus jau yra nemažai rašyta³⁰. Svarbu pažymėti, jog jėzuitų kolegijos Lietuvoje ir Žemaitijoje buvo ne vien mokymo įstaigos, bet ir kultūrinio, intelektualinio gyvenimo centrai, kuriuose dirbo žymiausi to meto mokslininkai, pedagogai, literatai. Didelę reikšmę Lietuvos kultūrai turi tas faktas, kad Kražiuose 1617–1618 m. sintaksę ir poetiką dėstė iš Mozūrijos kilęs Motiejus Kazimieras Sarbievijus (Maciej Kazimierz Sarbiewski, 1595–1640), tuo metu dar niekam nežinomas jaunas jėzuitų klierikas, ilgainiui tapęs žymiausiu Europoje lotyniškai rašančiu poetu. Būtent Kražiuose Sarbievijus parašė savo pirmuosius poetinius kūrinius (*Gratulationes Stanislao Kiszka, Episcopo Samogitiae, occasione primi in metropolim suae dioecesis adventus oblatae... Vilnae, 1618; Obsequium gratitudinis illustrissimo domino Joanni Carolo Chodkiewicz <...> Collegii Chodkiewicziani Societatis Jesu munificentissimo erectori oblatum... Vilnae 1619*), plačiai išgarsindamas Žemaičių žemę ir jos herojus.

Sarbievijus priklauso universitetinės kultūros žmonių tipui, išreiškia jėzuitinės krikščioniškosios pasaulėvokos sampratą. Antika, Biblija ir lotynų kalba – tai trys atramos, į kurias toji kultūra rėmėsi, trys šaltiniai, kurie maitino Sarbievijaus ir jo amžininkų poetinę kūrybą, padėjo sukurti specifinę intelektualinę atmosferą, kuri veikė ir už universiteto (kolegijos) buvusius žmones.

³⁰ Plg. Zenonas Ivinskis, „Lietuvių kalba vienuolių pamoksluose“, *Aidai*, 1953, Nr. 8–9, p. 360–417; Paulius Rabikauskas, „Lietuviškumo apraiškos Vilniaus Akademijoje“, in: *op. cit.*, p. 243–267; Mečislovas Jučas, „Lietuviški pamokslai XVII–XVIII a. pirmojoje pusėje“, in: *Lituanistika*, 1990, Nr. 4, p. 20–28.

Kiekvienoje kolegijoje privalėjo būti biblioteka, skirta tiek profesoriams, tiek studentams, atitinkanti kolegijoje dėstomų dalykų programą (lotynų ir graikų kalbos, poetika, retorika, antikos autorių tekstai, Bažnyčios Tėvų raštai), tačiau dažniausiai pranokstanti šią siaurą „specializaciją“. Į biblioteką patekdavo asmeninės karalių, didikų, Bažnyčios hierarchų dovanotos knygų kolekcijos (pvz., karaliaus Žygimanto Augusto, sufragano Georgijaus Albiniaus, kardinolo Jurgio Radvilos, Žemaičių vyskupo Mikalojaus Paco, Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus, LDK pakanclerio Kazimiero Leono Sapiegos ir kt. knygos, padovanotos Vilniaus, Kražių ir kitoms jėzuitų kolegijoms), kurių profilis buvo žymiai platesnis: istorijos, teisės, teologijos, geografijos, kartografijos knygos, kalbų rinkiniai, kelionių aprašymai, kronikos, žodynai ir kt.³¹ Kolegijos bibliotekoje galėjo būti nuo kelių šimtų iki kelių ar keliasdešimties tūkstančių knygų³². Svarbu tai, kad kolegijų bibliotekos knygomis galėjo naudotis ne tik vienuoliai, kolegijos profesoriai, bet ir pasauliečiai bei vietiniai gyventojai³³.

Neatsiejama jėzuitų pedagoginės veiklos dalis buvo mokyklinis teatras. Jis buvo skirtas lotynų kalbos žinių stiprinimui, bendravimo įgūdžių, atminties, dikcijos lavinimui, t. y. buvo orientuotas į tai, ko galėjo prireikti kolegijos ar akademijos absolventui, būsimajam pedagogui, politikui, pamokslininkui, dvasininkui, valstybės veikėjui. Galima sakyti, jog tai buvo viena iš retorinės įtaigos formų, veikianti tiek kultūrinį, intelektualinį studentų išsilavinimą, tiek religijos ir moralės normas, jų praktinį realizavimą. Mokyklinio teatro repertuarą sudarė akademiniai siužetai, politinės, religinės dramos, antikinės literatūros, Lietuvos ir visuotinės istorijos siužetais paremti vaidinimai. Mokyklinis teatras nesiekė išugdyti aktorių ar režisierių, bet jis lavino estetinį skonį, priminė garbingą istorinę Lietuvos praeitį, leido „atpažinti“ populiarius literatūros ir mitologijos personažus. Mokyklinis teatras jungė akademinę visuomenę ir miesto ar miestelio gyvento-

³¹ Levas Vladimirovas, „400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje“, in: *Kultūrų kryžkelėje*, Vilnius, 1970, p. 5–21. Merkelis Giedraitis Kražių kolegijai padovanojo daugiau kaip 100 knygų, Mikalojus Pacas – 238 knygas. Žr. Sigitas Lūžys, „Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI–XVIII a.“, in: *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 26–27; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował L.Grzebień, Kraków, 1996, p. 332.

³² Ludwik Grzebień, SJ, „Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku“, in: *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 30, 1975, p. 247. Autorius tvirtina, jog Kražių jėzuitų kolegijos bibliotekoje galėjo būti per penkis tūkstančius knygų. *Ibid.*, p. 88.

³³ *Ibid.*, p. 246.

jus, atliko reikšmingą kultūrinį ir šviečiamąjį vaidmenį. Kad lotynų kalba atliekami vaidinimai būtų suprantami mažiau išsilavinusiems žiūrovams, dramose atsirado vadinamosios intermedijos ir prologai vietine liaudies kalba, kaip savotiškas komentaras tam, kas vaidinama. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje daugeliu atvejų tai buvo lenkų kalba, tačiau XVII–XVIII a. ėmė rasti ir lietuviškų intermedijų (čia minėtinas poeto, pamokslininko, Kražių kolegijos rektoriaus Gabrieliaus Šimkevičiaus pavyzdys)³⁴. V. Zaborskaitės duomenimis, Vilniuje 1570–1773 m. įvyko 263 teatriniai ir parateatriniai renginiai, įskaitant mokyklinius vaidinimus, procesijas, teatralizuotas deklamacijas, bažnytinių švenčių minėjimus; Kražiuose 1619–1762 m. – 31 teatralizuotas renginys; Kaune 1677–1734 m. – 10; Pašiaušėje 1662–1762 m. – 6; Žodiškyje 1716–1730 m. – 4.

Tenka apgailestauti, kad dauguma mokyklinių dramų yra žuvusios, tačiau likę gana daug jų aprašymų bei paminėjimų.

Tvirtinama, kad „Kražių jėzuitų kolegija buvo viena iš stipriausių Lietuvos provincijoje ir galėjo lenktyniauti su kitomis svarbiomis kolegijomis, pavyzdžiui, Braunsbergo (Braniewo), Varšuvos, Polocko, Plocko, Nesvyžiaus“³⁵. Kražiai (po Vilniaus) buvo svarbiausias religinio gyvenimo ir mokslo židinys, gerokai pralenkęs kitų kolegijų intelektualinį pajėgumą: 1675 m. Kražiuose buvo 31 jėzuitas, Pašiaušėje – 10, Kaune – 11; 1700 m. Kražiuose buvo 47 jėzuitai, Pašiaušėje – 15, Kaune – 19; 1771 m. Kražiuose buvo 47, Pašiaušėje – 15, Kaune – 18 jėzuitų³⁶.

Ypatingas Kražių kolegijos vaidmuo ugdant vietinę inteligentiją, mokytus žmones, kurie, baigę mokslus Lietuvoje, turėjo galimybę studijuoti Austrijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Lenkijoje, o grįžę į Lietuvą dirbo profesoriais, dvasininkais, pamokslininkais, rašė panegirikas, dramas, kalbas, vienaip ar kitaip dalyvavo LDK kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime.

Taigi XVII–XVIII a. Kražių jėzuitų kolegija tapo Europos kultūros dalimi, krikščioniškosios veiklos centru, transformuojančiu Europoje vykstančius kultūrinius, religinius, kontrreformacinius procesus ir integruojančiu Kražius bei visą Žemaitiją ir Lietuvą į intelektualinę Europos erdvę. Tą patį

³⁴ Vanda Zaborskaitė, *Prie Lietuvos teatro ištakų. XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, Vilnius, 1981, p. 5–6, 70–71; Paulius Rabikauskas, „Teatras jėzuitų mokykloje“, in: Paulius Rabikauskas, *Vilniaus Akademija ir Lietuvos jėzuitai*, p. 400–402.

³⁵ Antanas Liuima, SJ, „Kražių kolegija“, in: *op. cit.*, p. 51.

³⁶ *Ibid.*

galima pasakyti apie kitas jėzuitų kolegijas bei rezidencijas Lietuvoje, jų pastoracinę, akademinę, kultūrinę veiklą. Neabejotina, jog ji turėjo didelę reikšmę provincijos kultūrai, jos raiškos ir raidos formoms.

JESUITS AND CULTURE IN THE PROVINCES
(Some aspects of the activities of the Jesuits fostering
the Lithuanian language and culture in the 16th–18th c.)*

Eugenija Ulčinaité

Summary

Seeking to begin the counter reformation and establish a college in Vilnius, the Jesuits began to visit Lithuania in 1564 (only a year after the end of the Council of Trent). In 1570 a Jesuit college was founded in Vilnius, in 1579 the Vilnius Jesuit Academy, i.e. a university, was founded. Subsequently, the following Jesuit institutions of learning were founded: in 1616 in Kražiai – a college; in 1642 in Kaunas – a residence, in 1649 – a college; in 1655 in Pašiaušė – a college; in 1680 in Merkinė – a mission; in 1686 in Šeduva – a mission; in 1683 in Karaliaučiai (Königsberg) – a mission. In establishing themselves in Lithuania the Jesuits had two main goals: 1) to fight against the spread of the Protestant reformation by using science and studies and 2) to strengthen the position of Catholicism in Lithuania and neighboring lands by founding missions and explaining the most important beliefs of faith to the common people in their native language.

Thus, along with their educational activities the Jesuits also carried out missionary activities. The first two missionaries arrived in Samogitia at the invitation of Bishop Merkėlis Giedraitis in 1576. Their numbers increased every year subsequently and their activities expanded to other areas. Cooperating with the local population and explaining the beliefs of the faith to them, the missionaries had to learn the local Lithuanian (Samogitian) language. With this intention the teaching programs at Vilnius University were reorganized, additional exercises – academies in the Lithuanian language were introduced. From the annual Jesuit accounts, necrology, catalogues of personnel one can form a quite accurate view of the number of lecturers, giving sermons in the Lithuanian language, the nature of their activities, and also recognize their role in fostering the Lithuanian language and strengthening its use in public life in the 16–18th centuries. The Jesuits contributed the most in preparing and publishing Lithuanian books in the Grand Duchy of Lithuania (cf. M. Dauksza, *Kathechismas*, 1595; M. Dauksza, *Postilla Catholicka*, 1599). One should also note that every Jesuit college had a library with from several hundred to several thousand books, organized literary contests in which the

local residents, lay persons also participated. All this shows the importance of the activities of the Jesuits to the culture of individual regions, the forms of their expression and development.

* The article was presented at the 19th Congress of the LCAS at Šiauliai University in 2003.

EUGENIJA ULČINAITĖ – humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto profesorė. Pagrindinės tyrinėjimų kryptys: antikinė retorika, lotyniškoji Lietuvos literatūra.

Adresas: Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas, Universiteto g. 5, Vilnius LT-01513.